

УДК 159.943.8 – 053.4 : 316.752

**ХАРАКТЕРИСТИКА ДОВІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ЧИННИКА
ПРИЙНЯТТЯ СТАРШИМИ ДОШКІЛЬНИКАМИ СОЦІАЛЬНО
ЗНАЧУЩИХ ЦІННОСТЕЙ**

Соловйова Л. І.

**кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії психології дошкільника,**

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України

У статті представлено результати експериментального вивчення стану розвитку довільної поведінки дітей старшого дошкільного віку, який зумовлює прийняття ними соціально значущих цінностей. Описано застосовані емпіричні методи дослідження: діагностична бесіда „Чинники вибору дитиною соціально значущих цінностей” і спостереження різних видів дитячої діяльності, ініційованої дітьми та педагогом. Статистично підтверджено зв'язок рівня прояву довільної поведінки старшого дошкільника і його здатності до прийняття соціально значущих цінностей. Визначено реальний стан розвитку довільної поведінки дітей старшого дошкільного віку, освіта яких здійснювалася в умовах дошкільного навчального закладу, сімейного виховання та першого класу початкової школи. Встановлено, що для досліджуваних дітей соціально значущі цінності є регуляторами їх активності на середньому рівні прояву.

Ключові слова: *довільна поведінка, прийняття, вибір, соціально значущі цінності, дитина старшого дошкільного віку.*

**СОЛОВЬЁВА Л. И. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОИЗВОЛЬНОГО
ПОВЕДЕНИЯ КАК ФАКТОРА ПРИНЯТИЯ СТАРШИМИ
ДОШКОЛЬНИКАМИ СОЦИАЛЬНО ЗНАЧИМЫХ ЦЕННОСТЕЙ**

В статье представлены результаты экспериментального изучения состояния развития произвольного поведения детей старшего дошкольного возраста, которое обуславливает принятие ими социально значимых

ценностей. Описаны применённые эмпирические методы исследования: диагностическая беседа „Факторы выбора ребенком социально значимых ценностей” и наблюдения различных видов детской деятельности, инициированной детьми и педагогом. Статистически подтверждена связь уровня проявления произвольного поведения старшего дошкольника и его способности к принятию социально значимых ценностей. Определено реальное состояние развития произвольного поведения детей старшего дошкольного возраста, образование которых осуществлялось в условиях дошкольного образовательного учреждения, семейного воспитания и первого класса начальной школы. Установлено, что для исследуемых детей социально значимые ценности являются регуляторами их активности на среднем уровне проявления.

Ключевые слова: произвольное поведение, принятие, выбор, социально значимые ценности, ребенок старшего дошкольного возраста.

LUDMILA SOLOVIOVA CHARACTERISTICS OF ARBITRARY BEHAVIOR AS A FACTOR OF OLDERS PRESCHOOLERS ADOPTION SOCIALLY SIGNIFICANT VALUES

The article presents the results of an experimental study of the state of the development of arbitrary behavior of children of the senior preschool age, which determines the adoption of their socially significant values. The applied empirical research methods are described: the diagnostic conversation "The factors of choosing a child of socially significant values" and observation of various types of child activity initiated by children and a teacher. The connection of the level of manifestation of the arbitrary behavior of a senior preschool child and his ability to adopt socially meaningful values is statistically confirmed. The real condition of the development of arbitrary behavior of the children of the senior preschool age, the education of which was carried out in the conditions of the preschool educational institution, the family education and the first class of the elementary

school, was determined. It has been established that for the studied children, socially significant values are regulators of their activity on the average level of manifestation

Keywords: *arbitrary behavior, adoption, selection, socially important values, child of older preschool age.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Розвиток особистості дитини на основі прийняття нею гуманістично спрямованих соціально значущих цінностей на сьогодні є пріоритетним освітнім завданням. Довільна поведінка як важливе особистісне новоутворення дошкільного віку створює сприятливі умови для набуття цінностями, привласненими дитиною, дієвих ознак. Структурно-функціональна характеристика цінностей старшого дошкільника поєднує когнітивний, емоційний і діяльнісний компоненти, які знаходяться у тісному взаємозв'язку і розвитку. Вміння дитини керувати своїми діями у відповідності із заздалегідь прийнятою метою у вигляді зразка виконання завдання, правила гри чи власного задуму надає поведінці стійкості, сприяє розвитку самоконтролю. У зв'язку з цим укріплюється діяльнісний бік прийнятих дитиною соціально значимих цінностей, які зумовлюють їх свідомий вибір та стають регуляторами власної активності.

Дослідження входить до плану науково-дослідної роботи лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України і складає частину наукового напрямку: „Психолого-педагогічні чинники прийняття дитиною старшого дошкільного віку соціально значущих цінностей” (№ 0115U002685, 2015–2017 рр.).

Формулювання мети статті. Висвітлити результати вивчення розвитку довольної поведінки старших дошкільників як чинника прийняття

ними соціально значущих цінностей: описати методи дослідження та узагальнити одержані дані.

Виклад основного матеріалу статті. Проведено експериментально-діагностичне дослідження стану розвитку у старших дошкільників довільної поведінки, що зумовлює прийняття ними соціально значущих цінностей. На попередньому етапі було визначено положення, які окреслили зміст нашого емпіричного дослідження. Зокрема, передбачено, що довільна поведінка є одним з критеріїв прийняття старшим дошкільником соціально значущих цінностей. Показником проявів довільної поведінки дитини слугує здатність управляти собою в процесі досягнення мети у різних специфічно дитячих видах діяльності. Визначено п'ять рівнів прояву означеного показника – від початкового до складнішого ступеня оволодіння дитиною довільною поведінкою та встановлено систему бального оцінювання (від 1 до 5) відповідно до кожного з них. Рівень розвитку довільної поведінки дитини старшого дошкільного віку визначатиме здатність до вибору та прийняття нею соціально значущих цінностей як регуляторів власної активності [2].

З метою перевірки гіпотези дослідження, а саме зв'язку розвитку довільної поведінки дитини-дошкільника із прийняттям соціально значущих цінностей, були застосовані емпіричні методи: діагностична бесіда, спостереження; та математично-статистичні (факторний та кореляційний аналіз).

Рівні прояву довільної поведінки старших дошкільників визначалися за допомогою діагностичної бесіди „Чинники вибору дитиною соціально значущих цінностей”. Діагностична бесіда являє собою комплексну методичку вивчення розвитку у дитини важливих досягнень дошкільного віку (світоглядних уявлень, етичних інстанції, супідрядності мотивів, мисленнєвої та комунікативно-мовленнєвої діяльності, довільної поведінки), які визначають вибір та прийняття нею соціально значущих цінностей.

Також стан розвитку довільної поведінки дітей вивчався в процесі спостережень різних видів дитячої діяльності, ініційованої дітьми та педагогом. Серед них: ігрова діяльність: сюжетно-рольова, інші ігри з правилами (рухлива, настільно-друкована, словесна та ін.); продуктивна: малювання, конструювання, ліплення, аплікація, елементи праці; спілкування з дорослим та однолітками; пізнавальна: спостереження, експериментування, розв'язання пізнавальних завдань та проблемних ситуацій. Факти, одержані в процесі спостережень, фіксувалися у спеціально розроблених картах.

Подані в узагальненому вигляді рівні прояву довільної поведінки старших дошкільників було покладено в основу розроблених карт спостережень, діагностичної бесіди, спрямованих на вивчення стану розвитку довільної поведінки дітей старшого дошкільного віку та вибору ними соціально значущих цінностей у різних специфічно дитячих видах діяльності.

У дослідженні брали участь 200 дітей віком від 5 до 7 років, які проживають у різних регіонах країни: містах Києві, Новограді-Волинському, Константинівці Донецької обл., селах Західної України. На час проведення обстеження освіта дітей старшого дошкільного віку здійснювалася в умовах дошкільного навчального закладу, сімейного виховання та першого класу початкової школи.

В результаті проведеного дослідження було підтверджено, що вибір і прийняття дитиною старшого дошкільного віку соціально значущих цінностей, набуття ними регулюючої ролі, тісно пов'язані із розвитком довільної поведінки – важливого складового елемента психологічної зрілості дошкільника. Здійснений кореляційний аналіз одержаних даних показав статистично значимий зв'язок між рівнем розвитку довільної поведінки старшого дошкільника та його здатністю до прийняття соціально значущих цінностей ($r=0,43$ при $\alpha \leq 0,01$).

Визначено стан розвитку довільної поведінки дітей старшого дошкільного віку, які виховувалися в умовах ДНЗ і початкової школи. За п'ятирівневою шкалою оцінок старші дошкільники демонстрували III (близький до IV) рівень прояву здатності управляти собою в процесі досягнення мети у різних специфічно дитячих видах діяльності, що відповідає середньому рівню розвитку довільної поведінки.

Діти, зацікавлені метою, намагалися досягати поставлених цілей, дотримуватися правил гри, утримуватися від небажаних дій, проте потребували зовнішньої підтримки своїх зусиль, оскільки внутрішній контроль своїх дій у них виявився недостатньо розвиненим.

При цьому зазначимо, що відмінності між даними обстеження дітей - вихованців дитячого садка і школи не є суттєвими. Останнє викликає занепокоєння, оскільки недостатній розвиток довільної поведінки дитини при переході від дошкільної до шкільної освіти прогнозує значні труднощі в освоєнні нею нової учбової діяльності.

За даними, отриманими під час спостережень в діяльності за ініціативою дітей рівень прояву довільної поведінки вищий (сер.знач.=4), ніж за ініціативою дорослого (сер.знач.=3,5). Це ще раз підтверджує встановлений нами у попередньому дослідженні (2010-2014 рр.) той факт, що у старших дошкільників здатність до регуляції поведінки проявляється на більш високому рівні в діяльності, ініціаторами якої виступають самі діти, де вибирають необхідні для цього матеріали, обговорюючи свої дії з однолітками, визначають шляхи втілення задумів, доцільність тих чи інших дій тощо. Це відбувається у вільних іграх: сюжетно-рольових, рухливих, настільно-друкованих, словесних, під час самостійної художньої діяльності, експериментування, спостережень, спілкування з однолітками. Можливо, що разом із активною роллю, яку діти беруть на себе у діяльності, що має для них сенс, підвищується рівень усвідомлення, цілеспрямованості,

наполегливості у досягненні мети, відповідальності за свої дії, а отже зростає здатність до самоконтролю і саморегуляції.

При цьому, за ініціативою дорослого в ігровій, продуктивній діяльності рівень прояву довільної поведінки дітей відповідає $\text{сер.знач.}=3$, а у пізнавальній і у спілкуванні $\text{сер.знач.}=4$. Спілкування дорослого з дітьми у звичному форматі організованого заняття чи уроку надає йому необмежені можливості для здійснення контролю їхніх дій, залишаючи таким чином дітей у ролі пасивних виконавців. Викликає занепокоєння те, що у ДНЗ, а особливо у школі, освітньо-виховний процес організований таким чином, що у ньому залишається вкрай мало місця для вільної діяльності дітей (короткі перерви між заняттями і уроками, прогулянки, самостійна художня діяльність у другу половину дня у дитячому садку). У школі час у другу половину дня був зайнятий приготуванням уроків, гурткам, іноді, дуже рідко, діти малювали, грали у настільно-друковані ігри сидячи за партами, за якими проводили майже увесь день, оскільки ігровий куточок був відсутній. Очевидно, що за таких умов, коли відсутній баланс між видами діяльності, організованими дітьми та дорослим, а ініціатива дорослого значно превалює, утруднюється процес формування у дітей довільного, усвідомленого, внутрішнього контролю своєї поведінки.

Аналізувалися результати діагностичної бесіди „Чинники вибору дитиною соціально значущих цінностей” (табл. 1).

Таблиця 1

<i>Розвиток довільної поведінки дітей старшого дошкільного віку</i>			
<i>за даними діагностичної бесіди (сер.знач.)</i>			
Групи	Умови перебування	Діагностична бесіда	
		Блок 2	Блок 7

„Дошкільники”	ДНЗ м. Києва	3,5	3,7
	ДНЗ м. Новоград-Волинського	4,8	5,0
	ДНЗ м. Константи́нівка	2,4	3,2
	Сім'я Зах.Україна	4,1	4,7
	Сер.знач.	3,7	4,2
„Школярі”	ЗОШ м. Києва	3,3	3,6
	ЗОШ м. Константи́нівка	3,2	3,8
	Сер.знач.	3,3	3,7
<i>Загальне сер.знач.</i>		3,5	3,9

У Блоці 7 визначався рівень прояву довільної поведінки дитини під час спілкування з дорослим в процесі бесіди. Загальне середнє значення рівня прояву здатності дітей старшого дошкільного віку управляти собою, відповідаючи на запитання дорослого дорівнює 3,9 балам. При цьому діти з ДНЗ та сімей демонстрували сер. знач.=4,2, а школярі – сер.знач.=3,7. В процесі діагностики більшість дітей намагалися дотримуватися визначеної теми бесіди, іноді відволікалися, проте поверталися до неї після зауваження дорослого, або самостійно.

Спостерігалися відмінності в одержаних результатах обстежених дітей, які були віднесені до умовної групи „дошкільники” (виховувалися у ДНЗ та у сім'ї). Розподіл середніх значень рівнів прояву довільної поведінки дітей з різних дитячих садків та сімей варіювався від 3,2 до 5,0. Причина такого розкиду даних криється, на нашу думку, у побудові освітньо-виховного процесу в дитячому садку. Адже, найкращі результати показали діти, які виховувалися в умовах суб'єкт - суб'єктних взаємин дорослого з дитиною, де

створені умови для прояву і розгортання її активності (ДНЗ м. Новограда-Волинського, умови сім'ї).

Аналіз розподілу дітей старшого дошкільного віку за рівнями прояву довільної поведінки у відсотках показав присутність усіх рівнів (від найнижчого до найвищого) як у „дошкільників” (м. Констянтинівка) так і у „школярів” (м. Київ). Наявність перших двох (низького та нижче середнього) рівнів прояву довільної поведінки дітей в ситуації спілкування з дорослим, коли у них викликали труднощі за необхідності певний час дотримуватися визначеної теми бесіди, уважно слухати дорослого, не відволікатися, відповідати на його запитання та послідовно виконувати завдання, свідчить про несформованість у дітей довільних дій (зокрема, за інструкцією), а отже неготовність до шкільного учіння.

Аналізували також відповіді дітей на запитання у Блоці 2 стосовно правил поведінки: „Чи знаєш ти правила поведінки, яких треба дотримуватись, перебуваючи в громадських місцях? Пригадай їх. Чи вважаєш ти необхідним завжди їх дотримуватись? А ти сам їх дотримуєшся?”. Визначали обізнаність дитини у правилах, їх значимість та відповідність власної поведінки правилам. Слід відмітити, що одержані дані (Блок 2 і 7) є близькими за середніми значеннями проявів довільної поведінки. У „дошкільників” сер.знач.=3,7 та 4,2; у „школярів” відповідно сер.знач.=3,5 та 3,9. В такому разі можна говорити про те, що у досліджуваних старших дошкільників правила стають регуляторами поведінки, адже діти їх називають, відзначають важливість дотримання в повсякденному житті та намагаються будувати свою поведінку, відповідно із ними.

Висновки і перспективи наукових пошуків. Прийняття дитиною старшого дошкільного віку соціально значущих цінностей, набуття ними регулюючої ролі тісно пов'язані із розвитком довільної поведінки – важливого складового елемента психологічної зрілості дошкільника.

Статистично встановлена лінійна залежність рівня прояву довільної поведінки старших дошкільників та вибору ними рейтингових (найважливіших) цінностей дає можливість передбачити дієвість останніх. Можна стверджувати, що для дітей експериментальної групи значимі цінності є регуляторами їх активності на середньому рівні прояву. В ігровій, пізнавальній, продуктивній діяльності, під час спілкування з дорослим та однолітками вони досягають поставлених цілей, утримуються від небажаних дій, керуючись означеними цінностями за умов опосередкованої підтримки з боку ігрової ситуації, контролю співучасників ігор, дорослого.

Подальшу перспективу бачимо у розробці рекомендацій для дорослих (психологів, педагогів, батьків) щодо створення умов розвитку довільної поведінки старших дошкільників, яка забезпечуватиме регулюючу дію соціально значущих цінностей у їх життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соловйова Л. Довільна поведінка як чинник прийняття дитиною соціально значущих цінностей: теоретичний аспект проблеми / Л. Соловйова // Актуальні проблеми психології : Зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С. Д. Максименко]. – Харків : КЦ ФОП Іванової М. А., 2015. – Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 11. – С. 211–222.

2. Соловйова Л. Довільна поведінка і вибір: взаємозв'язок та прояви у дошкільному віці / Л. Соловйова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С. Д. Максименко]. – К. : „ТОВ „Срібна хвиля”, 2016. – Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 12. – С. 123-135.

3. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі : навч.-метод. посібник // Т. О. Піроженко, Л. І. Соловйова та ін. – К. : Видавничий дім „Слово”, 2016. – 248 с.

REFERENCES

1. Soloviova L. (2015). Dovil'na povedinka yak chynnyk pryynyattya dytynoyu sotsial'no znachushchykh tsinnostey - teoretychnyy aspekt problemy [Arbitrary behavior as a factor of child adoption socially significant values: theoretical aspects]. S. D. Maksymenko (Eds.), Aktual'ni problemy psykholohiyi – Actual problems of psychology : Collection of scientific works of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine. (Vols.IV, issue 11), (pp. 211–222). Kharkov : CC IE Ivanova M. A. [in Ukrainian].

2. Soloviova L. (2016). Dovilna povedinka i vybir: vzaiemozv'iazok ta proiavy u doshkilnomu vitsi [Arbitrary behavior and selection: the interrelation and manifestations at preschool age]. S. D. Maksymenko (Eds.), Aktual'ni problemy psykholohiyi – Actual problems of psychology : Collection of scientific works of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine. (Vols.IV, issue 12), (pp. 123–135). Kiev : SOC „Silver Wave” [in Ukrainian].

3. Pirozhenko, T.O, Soloviova, L.I. et.al. (2016). Tsinnisni oriyentatsiyi dytyny u doroslomu sviti [Values of the child in the adult world]: teach method. Kiev : Publishing House „Word” [in Ukrainian].